Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

(*English*)

THE ROLE OF SCHOOL IN PREPARATION OF THE YOUTH TO THE LIFE

R.Agayev

Abstract. The article is dedicated to the development of thinking, especially critical thinking. It is noted that the main goal of school is to make a good citizen.

Keywords. Harmonically developed, thinking, a perfect personality, teaching thinking, teaching upbringing, making a good citizen.

(*Azerbaijan*)

GƏNC NƏSLİN HƏYATA HAZIRLANMASINDA MƏKTƏBİN ROLU

Rəcəb Ağayev

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan Dövlət Universitetinin dosenti

Açar sözlər. Ahəngdar inkişaf etmiş, sağlam düşüncə, kamil şəxsiyyət, düşündürərək öyrətmək, düşündürərək tərbiyələndirmək, düşündürərək inkişaf etdirmək.

(*Russian*)

РОЛЬ ШКОЛЫ В ПОДГОТОВКЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ К ЖИЗНИ

Р.Агаев

В статье говорится об образовательном и воспитательном значении обучения учащихся, и о воспитании и развитии их мышления. В ней далее констатируется, что учить мыслить учащихся – это задача каждого члена педагогического коллектива сегодняшней школы.

Ключевые слова. Гармоничное развитие, здоровое мышление, совершенная личность, учить мыслить, воспитание мышления, развитие мышления.

Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

Ahəngdar inkişaf etdirilmiş, hərtərəfli inkişafa malik, kamil şəxsiyyət və habelə xalqımıza,vətənimizə gərəkli vətənpərvər övladların formalaşdırılmasında şagirdləri düşündürərək öyrətmək, düşündürərək əqli mühakimələr yürütdürmək zəminində, şüurluluq əsasında təhsilləndirmək, tərbiyələndirmək, psixoloji inkişaflarına nail olmaq, günün, zamanın tələbləri ilə səsləşən ən optimal təlim-tərbiyə fəaliyyətinə elmi-pedaqoji baxımından müasir yanaşma yoludur. Bu yol müasir şəraitdə təlim-tərbiyə işində şagirdlərin təhsillənməsində, tərbiyələnməsində psixoloji inkişafa nail olmalarına real zəmin yaratmış olur. Şagirdləri düşündürərək təlim-tərbiyə işinə yeni müasir yanaşma yolundan düzgün, məqsədyönlü şəkildə istifadə etdirmək üçün hər bir müəllim insani fəaliyyət olan yüksək, sağlam düşüncə tərzinə, mənəvi ünsiyyət mədəniyyətinə, metodik ustalığa, fənni ilə bağlı bilik, bacarıq vərdişlərinə, yüksək intellektual mənəvi mədəniyyətinə malik olmalıdır. Məktəbin direktoru, onun müavinlərindən tutmuş pedaqoji kollektivin hər bir üzvü yaxşı bilməlidir ki, təhsilin baza sənədlərinə (tədris planı, tədris proqramı, dərslik) müvafiq şəkildə şagirdlərə bilik, bacarıq, vərdişlər aşılamaq, unutqanlığın qarşısını almaq, şəxsiyyət bütövlüyünü təmin edən tərbiyə komponentləri (əqli, əxlaqi, fiziki, estetik, ideya-siyasi, iqtisadi, hüquqi, ekoloji) baxımından yüksək səviyyədə tərbiyəvi təsir göstərmək üçün onları şüurlu fəaliyyət göstərməyə səfərbər etmək, onlarda müstəqil şəkildə düşünmək, yaradıcı fəaliyyət göstərmək, əqli nəticələrə gəlmək qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək nəinki vacibdir və hətta zəruridir. Pedaqoji kollektivin hər bir üzvü yaxşı bilməlidir ki, şüurlu, düşüncəli fəaliyyət şagirdləri təhsilləndirici, tərbiyələndirici və habelə inkişafetdirici təlimə qəlbən, ruhən yönəldir, səfərbər edir. Təlim təhsilləndirici (bilik, bacarıq, vərdişlər aşılamaq), tərbiyələndirici (tərbiyə komponentləri baxımından), inkişafetdirici (psixoloji inkişaf baxımından) vəzifələr daşıyır. Bu vəzifələrin müvəffəqiyyətli həlli də müəllimdən ixtisası ilə bağlı yüksək bilik, bacarıq, vərdişlər, metodik ustalıq, intellektual səviyyəli mədəniyyət, sağlam düşüncə, təfəkkür qabiliyyəti tələb edir. Hər bir məktəb rəhbəri, hər bir müəllim qarşısında duran təlim-tərbiyə vəzifələrini müasir tələblər səviyyəsində müvəffəqiyyətlə, emosionalcasına yerinə yetirmək üçün fasilələrə yol vermədən öz üzərində daima işləməli, axtarıcı, yaradıcı fəaliyyət göstərməlidir. Müəllim bilməlidir ki, intellektual səviyyəli dünyagörüşünə, düşüncə tərzinə, mənəvi zənginliyə malik olmadan xalqımız, vətənimiz üçün gərəkli, kamil şəxsiyyətlər formalaşdırmaq qeyri-mümkündür. Onu da bilməliyik ki, bütün tarixi dövrlərdə xalqı irəli aparmağa, sabitlik yaratmağa, nahaq qan tökülməsinin, çoxçalarlı çətinliklərin qarşısını almağa qadir kamil, böyük şəxsiyyətlərə xalqımızın ehtiyacı olmuşdur və hələ də vardır. Bu ehtiyacın ödənilməsi məktəbdə aparılan təlim-tərbiyə işinin yaxşı, düşünülmüş şəkildə, məqsədyönlü qurulması ilə daha çox bağlıdır. Türk xalqının böyük oğlu, böyük şəxsiyyət, Azərbaycan xalqının sevinci sevincimiz, kədəri kədərimizdir söyləyən Mustafa Kamal Atatürk xatırlatmışdır ki, böyük şəxsiyyətləri olmayan millət iqtisadi cəhətdən nə qədər inkişaf etmiş olsa belə, müəyyən fəlakət və sarsıntı qarşısında məhv olub gedər. Böyük şəxsiyyətlərin formalaşdırılmasında düşünülmüş, məqsədyönlü qurulmuş təhsilin özünəməxsus rolu, dəyəri vardır. Əgər biz gələcəyimizi xoşbəxt görmək istəyiriksə, təhsil ocaqlarında, təlim-tərbiyə prosesində yaradıcı şəkildə düşünən, mühakimə yürüdən, vətənini, xalqını qəlbən, ruhən sevən, intellektual səviyyəli gənclərin formalaşdırılmasına fasilələrə yol vermədən yüksək diqqət və qayğı göstərməliyik. Təlim-

tərbiyə prosesində şüurluluğun, düşüncəli fəaliyyətin təmini şagirdlərin ahəngdar şəkildə kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasına öz müsbət təsirini göstərir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev demişdir ki, təhsil millətin gələcəyidir, ən qiymətli, əvəzolunmaz milli sərvətimizdir. Onu da bilməliyik ki, elmi-texniki inkişaf əsrində–kompyuter əsrində şagirdlərə bilikləri hazır şəkildə çatdırmaqla kifayətlənmək olmaz. İnformasiya axınının yüksəldiyi müasir dövrdə övladlarımız əvvəlki əsrlərlə müqayisədə çox böyük inkişaf yolu keçmişdir. Buna görə də şagirdlərə sağlam düşüncə əsasında öyrənməyin yollarını öyrətməliyik, onları təlim prosesində müəllimlə səmimi ünsiyyətə girərək əməkdaşlıq etməyə səfərbər etməliyik. Bunun üçün hər bir müəllim sözün həqiqi mənasında öz fənnini, ona aid əlavə ədəbiyyatı, onun metodikasını dərindən bilməklə yanaşı, təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduğu şagirdlərin fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini bilmək əsasında onlarla mənəvi ünsiyyətə girmək, qəlblərində məhəbbət tonqalı şölələndirmək, inteqrativ təlim üsullarından metodik ustalıqla istifadə etmək mədəniyyətinə, səriştəliliyinə, qabiliyyətinə malik olmalıdır. Öyrənilən məsələlərlə bağlı hər bir adam özündə fikir, mülahizə aydınlığı yaratmaq üçün beyin fəaliyyəti olan düşüncəyə, təfəkkür fəaliyyətinə geniş yer verməlidir. Hər bir şəxs yaxşı bilməlidir ki, sağlam düşüncəyə sahib olmaq üçün qazanılan elmi bilik, bacarıq və vərdişlərin rolu, dəyəri xeyli böyükdür. Onu da xatırlatmağı vacib sayıram ki, sağlam düşüncə qabiliyyəti müəllim üçün də, şagird üçün də gərəkli, əvəzolunmaz mənəvi keyfiyyətdir. Bu insani keyfiyyətə sahib olmadan elmi bilik, bacarıq və vərdişlərə əsaslı şəkildə yiyələnmək, yiyələndirmək, şagirdlərdə unutqanlığın qarşısını almaq qeyri-mümkündür. Hər bir insanın, o cümlədən əsasən məktəblilərin mə-nimsəyərək yiyələndikləri elmi biliklərlə bağlı bilik, bacarıq və vərdişlər sağlam düşüncənin mənbəyidir. İnsanda formalaşan bilik və sağlam düşüncə bir-birini tamamlayır, biri-birinin təkamülünə, formalaşmasına, inkişafına yaxından kömək və yardım göstərir. Məhəmməd peyğəmbərin xatırlatdığı kimi, hər bir insan fasilələrə yol vermədən beşikdən qəbirədək elmi biliklərə və habelə sağlam düşüncə tərzinə dərindən yiyələnməyə cəhd və təkid göstərməlidir. Qazanılan elmi biliklər düşüncənin hərəkətə gətiricisi, nizamlayıcısı olmaqla yanaşı, xoş arzulara, istəklərə çatmağın, qovuşmağın açarıdır. Sağlam düşüncə şagirdləri axtarıcı, yaradıcı fəaliyyətə cəlb edir, onu insanlığa sığmayan əməllərdən, hərəkətlərdən kənar-laşdırır və habelə ülvi hislərlə yaşayıb–yaratmağa, inkişafa nail olmağa səfərbər edir. Pedaqoji kollektivlərin hər bir üzvü başa düşərək bilməlidir ki, müstəqil şəkildə həm əqli, həm də fiziki cəhətdən yaradıcı əməklə məşğul olacaq hər bir gənc ümumtəhsil məktəbində formalaşaraq, müstəqil fəalliyyət göstərməyə vəsiqə alaraq, müasir həyata qədəm qoyurlar. Hər bir peşə sahibi dərin, çoxçalarlı elmi biliklərə, yaradıcı şəkildə düşünməyə ehtiyac duymuş, duyur və duyacaqdır. Bu ehtiyacı, bu tələbatı düşündürərək öyrətmək, tərbiyələndirmək, psixoloji inkişafa nail olmaq qabiliyyətinə, mədəniyyətinə, səriştəliliyinə malik olan müəllimlər müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilərlər.

Təlim prosesində əsaslı, şüurlu şəkildə bilik, bacarıq və vərdişlərə yiyələnmək, mənən zənginləşmək, psixoloji baxımdan inkişafa nail olmaq müəllimin sağlam düşüncə, təfəkkür fəaliyyəti, fənnini dərindən bilməsi, metodik ustalığı ilə daha çox bağlıdır. Bu cəhətdən məktəb pedaqoji kollektivlərinin hər bir üzvü apardığı təlim-tərbiyə işinin şagirdlərin özünütəhsili və özünütərbiyəsi, özünüinkişafı ilə nəticələnməsinə xüsusi səy, təlaş və cəhd göstərməlidir. Bilməliyik ki, təhsilin ən yüksəyi özünütəhsil, tərbiyənin ən yüksəyi özünütərbiyə və habelə inkişafın ən yüksəyi özünüinkişafdır. Çünki bu prosesdə

öyrədən və öyrənənin fəaliyyəti bir orqanizmdə cəmləşmiş olur. Bunun üçün uşaqlara yaş, bilik, anlam səviyyələrinə müvafiq şəkildə başa salınmalıdır ki, güc hər şeyə qalib gələ bilirsə də, elm və onun əsasında yaranmış sağlam düşüncə gücə qalib gəlir. Dahi Nizami Gəncəvinin xatırlatdığı kimi, "qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs, heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz". Onu da bilməliyik ki, insanın ağlı sağlam düşüncə əsasında təlim prosesində qazandığı elmi biliklər, bacarıqlar, vərdişlər əsasında münbitləşərək zənginləşir. Ağıl arzulara, istəklərə çatmağın, qovuşmağın açarıdır və habelə səbəbkarıdır. Ona görə də ağıl şəxsiyyət bütövlüyünün təminində birinci yerdə durur. Həzrəti Əli öz sağlığında xatırladırdı ki, ən qiymətli mal ağıl, ən gözəl dost gözəl xasiyyət, ən qiymətli miras ədəb, ən xeyirli yol – həqiqət yolu, ən böyük şərəf elmdir. Təhsilin məzmunu təhsil müəssisəsində həyata keçirilən pedaqoji prosesdə reallaşır" (1, s.11). Təhsil pedaqoji prosesin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Təhsil müəssisələrində şagirdlərin sağlam düşüncə əsasında təhsillənməsinin günün, zamanın tələbləri səviyyəsində reallaşdırılmasına nail olmaq üçün yeniliklərdən bacarıqla, metodik ustalıqla istifadə etmək lazımdır. "Təhsil sistemində yeniləşmə əsasən üç istiqamətdə aparılır: təhsilin humanistləşdirilməsi, diferensiallaşdırılması, inteqrasiya edilməsi" (2, s.17).

Təhsil sistemində yeniləşmə vasitəsi kimi dəyərləndirilən humanizm latın sözüdür, humanis sözündən götürülmüşdür. Lüğəti mənası insani, bəşəri deməkdir. İnsani, bəşəri keyfiyyətlərə malik uşaqlar formalaşdırmaq üçün müəllim özü, ilk növbədə, insani, bəşəri keyfiyyətlərə malik olmalıdır. Həyat gör-götür dünyasıdır. Müəllimin insani, bəşəri keyfiyyətlərə malik olması onun şagirdlərlə mənəvi ünsiyyətə girməsi, şagirdləri onunla təlim prosesində əməkdaşlıq etməyə dəvət etməsi işinin keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Müəllimdə ünsiyyət mədəniyyətinin yüksəkliyi təlimin həm təhsilləndirmə, həm də tərbiyələndirmə mədəniyyətini yüksəltmiş olur. Böyük rus pedaqoqu K.D. Uşinski xatırladırdı ki, şagirdlərlə səmimi, mənəvi ünsiyyətə girmədən onlara tərbiyəvi təsir göstərmək mümkün deyildir.

Təhsilin müasir tələblər səviyyəsində, müasir yanaşma əsasında, düşündürülərəkdən aşılanmasında, formalaşdırılmasında təhsillənmədə yenilik kimi dəyərləndirilən diferensial təlimin də rolu, dəyəri xeyli böyükdür. Diferensial təlim prosesində şagirdlərin maraq və meyilləri, istək və arzuları daha əhatəli şəkildə nəzərə alınır. "Diferensial təlim–orta ümumtəhsil məktəbinin yuxarı siniflərində dərs planları və proqramlarının istehsalat hazırlığı istiqamətinə müvafiq olaraq müəyyənləşdirilməsi ilə daha çox bağlıdır. Məktəblilərin dövlət təhsil sisteminə uyğun komplektləşdirilməsi şagirdlərin meyil və marağı nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. Dövlət təhsil məktəblərində şagirdlər istehsalat hazırlığı və şagirdlərin ixtisas üçün nəzəri əhəmiyyəti olan fənləri daha geniş öyrənməklə yanaşı, tədris planı üzrə tam orta təhsil alırlar" (5, s.379).

Təhsilin yeniləşməsində, təlim prosesində inteqrasiya fəaliyyətinin də rolu, dəyəri xeyli böyükdür. İnteqrasiya–latınca integratio–bərpa olunma, integrationis–tam, vahid mənasını daşıyır. Müasir dünyada ölkələrin təsərrüfatlarının obyektiv birləşmə prosesi olmaqla, onun ali məqsədi iqtisadi artım templərin davamlılığına rəğmən əldə olan resurslardan maksimum dərəcədə effektli istifadəni təmin etməkdir. İnteqrasiyanın mühüm forması kimi ölkə təsərrüfatının beynəlmiləlləşməsi nəticəsində onun dünya

təsərrüfatının bir hissəsinə çevrilməsidir. İnteqrasiyanın əlaməti kimi iqtisadiyyat sferasında ümumi siyasətin formalaşması və reallaşmasıdır. İnteqrasiyanın müxtəlif növləri (siyasi, iqtisadi, hüquqi, sosial) mövcuddur. İnteqrasiya müəyyən mənada öyrənilən bilik, bacarıq, vərdişlər sahəsində müəyyən dəqiqləşdirmələr aparılmasını tələb edir.

Məktəb pedaqoji kollektivinin hər bir üzvü yaxşı bilməlidir ki, şagirdlərdə düşündürmək, mühakimə yürütdürmək, müəyyən dəqiqləşdirmələr aparmaq qabiliyyətini inkişaf etdirmək məsələsini təkcə dərslə məhdudlaşdırmaq olmaz. Bu, aktual, vacib, gərəkli məsələdə diyarşünaslıq və ətraf mühitlə tanışlıq vaxtlarında da həyata keçirmək vacib, gərəkli və pedaqoji prosesə müasir yanaşma yollarından biridir. “Uşaqlar diyarşünaslıq materialları ilə tanışlığa kiçik yaşlarından başlayırlar. Bu, əvvəl məhdud ərazini, rayonu əhatə edir, get-gedə onun dairəsi genişlənir” (3, s.5). Məktəblilərin boş və asudə vaxtlarını şən və məzmunlu keçirmək və düşüncə tərzlərini inkişaf etdirmək üçün ətraf mühitlə tanış edilməsi də əlverişli yollar sırasındadır. “Uşaqda öz kəndinə, yaxud şəhərinə, atasının, yaxud anasının işlədiyi zavoda, sonra isə bütün ölkəmizə, onun tarixinə, onun görkəmli xadimlərinə mümkün qədər tez maraq oyatmaq lazımdır. Bu məqsədə çatmaq üçün təkcə düşünmək azdır. Uşaq çox şey görməli, çox şey haqqında düşünməlidir. Onun bədii təəssüratı artmalıdır. Bədii ədəbiyyat, kino, teatr bu məqsədə çox müvafiq gələn vasitələrdir” (4, s.349).

Diyarşünaslıq və ətraf mühitlə sağlam düşüncə əsasında yaxşı, ətraflı tanışlıq uşaqlarda doğma vətənə, doğma təbiətə məhəbbət hislərini gücləndirir. Sağlam düşüncə əsasında doğma diyara məhəbbət hissinin yaradılması onlarda vətənin tarixini dərindən öyrənməyə olan həvəsi, səyi qat-qat yüksəldir.

Düşüncə insani fəaliyyətdir. Müəyyən problemli suallar ətrafında düşünmə fəalliyyəti insan beynini inkişaf etdirir. Təlim-tərbiyə işini zamanın, günün tələbləri səviyyəsində aparmaq üçün məktəbdə pedaqoji kollektivin hər bir üzvü sağlam düşüncəyə yiyələnməli və bunun səmərə və keyfiyyətini yüksəltmək üçün məktəbin ən ali orqanı olan pedaqoji şuradan başlayaraq, metodik yığıncaqlarda, konfranslarda və digər tədbirlərdə düşündürərək öyrətməyin, düşündürərək tərbiyələndirməyin, düşündürərək psixoloji inkişafa nail olmağın ən aktual yol və vasitələri haqqında fasilələrə yol vermədən maarifləndirmə işi aparılmalıdır.

İnsani fəaliyyət olan düşüncənin hər bir adamın kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasında, başqalarında ikrah hissi oyadan iş və əməllərdən kənarlaşmasında, mənəviyyatca zənginləşməsində də rolu, dəyəri xeyli böyükdür. Akademik Vasim Məmmədəliyevə nəyə nifrət edərdiniz? sualı ilə müraciət etdikdə o, mənəviyyatsızlığa demişdir. İnsanda mənəviyyatın zənginliyi onun şəxsiyyət bütövlüyünün təmininə, adlı-sanlı insan kimi formalaşmasına yüksək təsir göstərir. “Çünki bütün naqislik və pisliklər mənəviyyatsızlıqdan törəyir. Mənəviyyatsız insanda hər bir naqis hərəkət özünü göstərir. İstər riyakarlıq, istər yaltaqlıq, istər yalançılıq, istər oğurluq, əyrilik və bu kimi digər pis əməllər. İnsan mənən zəngin olanda o, müqəddəsləşir. Mənəviyyatı zəngin olan insan gözəl ailə başçısıdır, gözəl vətəndaşdır, dərrakəli insandır, böyük şəxsiyyətdir. Mənəviyyatı olmayan insandan heç nə gözləmə” (6, s.9).

Azerbaijan School, Volume 320, Issue 1, pp.35-48, 2013

Gələcəyimizi xoşbəxt görmək istəyiriksə, məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq, o cümlədən məktəb illərində tərbiyə və habelə təlim-tərbiyə işi ilə məşğul olan pedaqoji kollektivin hər bir üzvü uşaqları düşüncəli, şüurlu fəaliyyətə istiqamətləndirməlidir. Uşaqların düşüncəli fəaliyyətə cəlbi onlarda təlim əməyinə münasibəti yaxşılaşdırır. Azərbaycan məktəbinin yeni inkişaf mərhələsində qarşıda duran təxirəsalınmaz vəzifələrdən biri şagirdləri sağlam düşüncə əsasında yaradıcı fəaliyyətə səfərbər etmək sayəsində mənimsənilən bilik, bacarıq və vərdişlərin keyfiyyətini yüksəltməkdir. "Bunun üçün hər bir şagirdin sərbəst düşünməyə, mühakimə yürütməyə, əqli nəticələrə gəlməyə ehtiyacı vardır" (180, s.3).

Fikrimə yekun olaraq bildirirəm ki, düşüncə insani fəaliyyətdir. Düşüncə insanı mənəviyyatsızlıqdan xilas edir. Düşüncə unutqanlığın qarşısını alır. İnsan beyninin fəaliyyətsizliyi orada olan çoxsaylı neyronların fəaliyyətdən düşməsi ilə nəticələnir. Sonradan onların fəaliyyətə gətirilməsi prosesində insan çoxsaylı çətinliklərlə rastlaşmış olar.

Rəyçi: A.Muradov, əməkdar müəllim

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Rüstəmov F., Dadaşova T. Ali məktəb pedaqogikası. Bakı: Nurlan, 2007.

2. Abdullayeva Ş. Uşaqların qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində məktəbəqədər tərbiyənin rolu. // İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə. Bakı, 2004, № 2.

3. Həsənov O. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılması prosesində diyarşünaslıq materiallarından istifadənin sistemi. Bakı: Elm, 2002.

4. Makarenko A. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, I cild. Bakı: Maarif, 1983.

5. ASE, III cild, Bakı, 1979.

6. Паламарчук В. Школа учит мыслить. М.,1987.